

ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΦΑΪΤΑΚΗ ΕΚ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΛΑΣΗΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ (1919-1922). Εισαγωγή, σχολιασμός Μαρία Κωστάκη. Επιμέλεια Ιωάννα Φούσκη. Πολιτιστική και Λαογραφική Εταιρεία Απάνω Μεραμπέλλου, Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο Νεάπολης. Ηράκλειο 2023. ISBN 978-960-99434-1-3

Μαρία Γ. Κοκολάκη

Το βιβλίο «Το στρατιωτικόν ημερολόγιον του Εμμανουήλ Φαϊτάκη εκ Νεαπόλεως Λασηθίου Κρήτης (1919-1922)» με υπότιτλο «Μια σημαντική μαρτυρία για τον Ελληνικό Στρατό την περίοδο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας» κυκλοφόρησε το 2023 από την Πολιτιστική και Λαογραφική Εταιρεία Απάνω Μεραμπέλλου (ΠΛΕΑΜ), 100 χρόνια από τη συνθήκη της Λοζάνης. Η μεταγραφή, η ανάλυση και ο σχολιασμός είναι της Μαρίας Κωστάκη, φιλολόγου, η επιμέλεια της Ιωάννας Φούσκη, φιλολόγου, με μεταπτυχιακές σπουδές στην Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία και Πολιτισμό από τα Πανεπιστήμια του Στρασβούργου και της Μπολόνια. Το 2025 το βιβλίο έλαβε το 2^ο βραβείο στην κατηγορία Πεζογραφία-Μαρτυρίες από την Εστία Νέας Σμύρνης

Ο Εμμανουήλ Γ. Φαϊτάκης (1900-1951) υπήρξε μια εξέχουσα φυσιογνωμία της κοινωνίας της Νεάπολης Λασηθίου Κρήτης με σημαντική εκπαιδευτική διαδρομή ως φιλόλογος σε σχολεία του νομού Λασηθίου και ως Γυμνασιάρχης του Γυμνασίου Νεάπολης. Γεννημένος το 1900, επί Κρητικής Πολιτείας, σε μια περίοδο έντονων εθνικών διεργασιών και διεθνών ανακατατάξεων, βίωσε ως παιδί τον αγώνα για τη σύνδεση της Κρήτης με την Ελλάδα και, αργότερα, στα δεκαεννιά του, ως νέος στρατιώτης, κλήθηκε να υπηρετήσει στη Μακεδονία και, αμέσως μετά, στο μικρασιατικό μέτωπο.

Η φυσική μορφή του ημερολογίου αποτελεί από μόνη της ένα ιστορικό τεκμήριο. Όπως αναφέρει η επιμελήτρια, Ιωάννα Φούσκη, στο σημείωμά της, πρόκειται για ένα αυτοσχέδιο τετράδιο 177 σελίδων, με διαστάσεις 21X15 εκατοστά, γραμμένο με μαύρο μελάνι σε πολυτονικό, με σελιδαρίθμηση από τον ίδιο τον Φαϊτάκη.

Η εκδοτική επιμέλεια καθώς και η μεταγραφή και ο σχολιασμός ακολούθησαν την αρχή της ελάχιστης επέμβασης στο χειρόγραφο, όπως τονίζεται στο σημείωμα της επιμελήτριας, διατηρώντας αυτούσια την πολυτονική γραφή και την ορθογραφία του, «ακόμη και σε περιπτώσεις προφανών λαθών». Αυτή η προσέγγιση διασφαλίζει τη διατήρηση της αυθεντικότητας του λόγου του νεαρού στρατιώτη και, παράλληλα, καθώς η γλώσσα και η μορφή του κειμένου γίνονται φορείς του τραύματος και της πίεσης που αυτός βίωνε, επιτρέπει στον αναγνώστη να συλλάβει τη συναισθηματική φόρτιση και «σύγχυση του γράφοντος» (sic).

Το βιβλίο μπορεί να χωριστεί σε τρία βασικά μέρη. Το πρώτο αφορά την επεξεργασία και σχολιασμό του ημερολογίου (σελ. 1-57) και αποτελείται από τα εξής: Βιογραφικό, Έγγραφα και φωτογραφίες ιδιωτικού αρχείου Εμμ. Φαϊτάκη, Ευχαριστήρια, Εισαγωγή, Προλογικό σημείωμα Οδυσσέα Σγουρού, Σχόλια, Ιστορικό πλαίσιο, Σημείωμα της επιμελήτριας. Το βιογραφικό του Φαϊτάκη από την Μ. Κωστάκη τεκμηριώνεται με βάση τα έγγραφα του προσωπικού του αρχείου και συνοδεύεται από το προλογικό σημείωμα του αρχιτέκτονα Οδ. Σγουρού.

Τα «Σχόλια» της Μ. Κωστάκη συμπεριλαμβάνουν το υποκεφάλαιο «Κειμενική προσέγγιση», όπου γίνεται η ανάλυση της γλώσσας, του ύφους και του περιεχομένου του κειμένου, το υποκεφάλαιο «Τα στρατιωτικά ημερολόγια ως ιστορική πηγή» όπου γίνεται η προσέγγιση των στρατιωτικών ημερολογίων ως πρωτογενών πηγών και δίνονται οι ιδιαιτερότητες αυτών που αφορούν τη Μικρασιατική εκστρατεία, και, τέλος, το τρίτο υποκεφάλαιο «Με κριτικό βλέμμα» το οποίο δίνει την προσωπική της ερμηνεία όσον αφορά την οπτική και την εστίαση του καταγράφωντος.

Στο «Ιστορικό πλαίσιο» η Κωστάκη παρουσιάζει συνοπτικά τα γεγονότα της δεκαετίας 1914-1924, καταγράφοντας τα εδαφικά κέρδη της Ελλάδας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, το τοπίο, όπως διαμορφώνεται κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, την εκστρατεία στην Ουκρανία και την εμπλοκή της Ελλάδας. Επίσης, αναφέρεται στην πορεία του Μουσταφά Κεμάλ προς τη δημιουργία ενός τουρκικού εθνικού κράτους, στη Μικρασιατική εκστρατεία και τις πολιτικές ανατροπές στην Ελλάδα, καθώς και στη συμμετοχή των Κρητών στους εθνικούς αγώνες μετά το 1913, καθώς και στα γεγονότα που ακολουθούν την ήττα και τη Συνθήκη της Λοζάνης.

Το δεύτερο μέρος είναι το μεταγεγραμμένο και υπομνηματισμένο κείμενο του Ημερολογίου (σελ. 59-256). Το ημερολόγιο χωρίζεται σε δύο κύριες ενότητες από τον ίδιο τον γράφοντα, ακολουθώντας τη στρατιωτική του διαδρομή, στις δύο διαδοχικές επιστρατεύσεις του. Η πρώτη ενότητα επιγράφεται «ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α', Κατάταξις εις τας στρατιωτικάς τάξεις», αφορά δε την πρώτη επιστράτευσή του και τη στρατιωτική του θητεία στην περιοχή της Μακεδονίας μετά την προσάρτησή της στην Ελλάδα, με έργο κυρίως τη φύλαξη και τήρηση της τάξης των νεοαποκτηθεισών περιοχών (1 Μαΐου 1919-17 Δεκεμβρίου 1920). Εδώ αποτυπώνεται κυρίως η πραγματικότητα της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης πληθυσμών μέσα από περιγραφές των τόπων και των κατοίκων. Η πρώτη ενότητα τελειώνει με τη λήψη του απολυτηρίου και την επιστροφή του στη Νεάπολη, ενώ αποδίδει συνοπτικά το διάστημα 18 Δεκεμβρίου 1920 μέχρι τη 15^η Μαρτίου 1921, οπότε ακολουθεί η δεύτερη επιστράτευσή του.

Η δεύτερη και πιο εκτεταμένη ενότητα ξεκινά με τη γνωστοποίηση της νέας επιστράτευσης του Φαϊτάκη στις 14 Μαρτίου 1921 και λήγει την 29^η Απριλίου 1922 με τη θετική έκβαση της παραπομπής του στο στρατοδικείο. Η ενότητα χωρίζεται από τον ίδιο τον γράφοντα σε πέντε διακριτές υποενότητες: «ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' Επιστράτευσις 14 Μαρτίου 1921», «ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' Προέλασις» (29 Ιουνίου έως 27 Ιουλίου 1921), «ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Βα φάσις επιχειρήσεων» (από 28 Ιουλίου έως 29 Αυγούστου 1921), «ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Αποχώρησις» (30 Αυγούστου έως 26 Δεκεμβρίου 1921) και «Έτος 1922» (από 1 Ιανουαρίου έως 29 Απριλίου).

Η μετάβαση στο Μικρασιατικό μέτωπο σηματοδοτεί την έναρξη μιας περιπέτειας που θα οδηγούσε τον Φαϊτάκη στην καρδιά της Ανατολίας μέχρι τον Σαγγάριο ποταμό. Περιγράφεται η συμμετοχή του σε μια οδυνηρή και εξαντλητική πορεία, έναν πόλεμο φθοράς, που καταγράφονται στο ημερολόγιο με ρεαλισμό και αμεσότητα. Η αρίθμηση των σελίδων, η ημερολογιακή χρονική ακολουθία όσο και η διαίρεση σε κεφάλαια από τον ίδιο τον γράφοντα καταδεικνύουν μια συνειδητή προσπάθεια οργάνωσης και συγκρότησης των καταγραφών ως ενιαίας προσωπικής αφήγησης και όχι ως αποσπασματικών σημειώσεων.

Το τρίτο μέρος (σελ. 257-285) περιέχει τη Βιβλιογραφία, δύο παραρτήματα (I. Γλωσσάρι στρατιωτικών όρων και II. Χάρτες και φωτογραφικό υλικό) εμπλουτισμένα με επιλεγμένες σελίδες του πρωτότυπου χειρογράφου.

Το ημερολόγιο του Φαϊτάκη αποτελεί αυθεντική και βιωματική μαρτυρία που με συγκλονιστικά άμεσο και παραστατικό λόγο και ύφος συχνά εξομολογητικό σκιαγραφεί την καθημερινή εμπειρία του. Άλλοτε συμπεριλαμβάνει εκτεταμένες ειδυλλιακές περιγραφές τόπων και ανθρώπων –ιδίως στο πρώτο τμήμα που αφορά την υπηρετήσή του στη Μακεδονία– ενώ άλλοτε με σύντομο και περιεκτικό λόγο ή/και με συγκλονιστικό ρεαλισμό και αμεσότητα αποτυπώνει τις συναισθηματικές μεταπτώσεις από την αρχική άγνοια και ενθουσιασμό έως τις τραυματικές εμπειρίες της σύγκρουσης και του θανάτου, τη σωματική και ψυχική κόπωση, τη βίωση της στέρησης, της πείνας, των κακών καιρικών συνθηκών και της απογοήτευσης, την αποσύνθεση στο μέτωπο, αλλά και την εξοικείωση με τη φρίκη και τον εκβαρβαρισμό του πολέμου.

Χαρακτηριστικά παραθέτω τα παρακάτω σύντομα αποσπάσματα:

«Εγώ εγώ δια πρώτην φοράν ακούω κανόνι και διά πρώτην φοράν τυχαίνω μέσα σε καπνό μπαρουθιού. Την στιγμήν αυτήν χωρίς να συναισθάνομαι τας συνεπείας μιας κακής τύχης, ην θα προυκάλουν οι δαίμονες αυτοί που σφύριζαν γύρω μου ως χάροι προχωρούσα με τ' άλλα παιδιά με κέφι σαν σε πανηγύρι... (σ. 91)

«Τώρα δια δευτέραν φοράν βλέπω σκοτωμένους τούτο όμως δεν μου ενποίησε μέσα σαυτήν την ώραν μεγάλην εντύπωσιν διότι πλειά το μάτι και η καρδιά εγένετο σκληρότερα και τον θάνατον τον περνάνε για τίποτε...» (σ. 93)

«Την νύκταν ταύτην το κρύο μας έτσουζε φοβερά, διό μαζευόμεθα πίσω από τα βράχια όλοι σιμά ο εις με τον άλλον να ζεσταθούμε, αλλά το κρύο και η ψύρα αφ' ενός και η έγνοια αφετέρου μήπως μας κάνουνε αιφνιδιασμόν τινα μας αναγκάζουν ν' αγρυπνούμε εφ' όπλου λόγην» (σ. 205)

Επιπλέον, στο κείμενο, αν και όχι με τρόπο άμεσο, όπως σημειώνει η Κωστάκη στον σχολιασμό της, ίσως λόγω του φόβου της λογοκρισίας, αποτυπώνεται η προσωπική ιδεολογική στάση του γράφοντος τόσο ως προς τον πόλεμο εν γένει όσο και ως προς τα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα που μετουσιώθηκαν σε προσωπικό βίωμα, όπως για παράδειγμα οι διώξεις των Κρητών στρατιωτών λόγω της καταγωγής τους (και του φιλοβενιζελισμού), καθώς και η προσωπική του περιπέτεια με την παραπομπή του στο Στρατοδικείο.

Παράλληλα, στις καταγραφές του Φαϊτάκη αναδεικνύονται η βαθιά καλλιέργεια και ευαισθησία του, αλλά και η σύνδεσή του με τον τόπο καταγωγής του και το τοπικό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Η Νεάπολη Μεραμπέλλου, ένα κέντρο με παράδοση στα γράμματα και τον πολιτισμό, θρησκευτικό κέντρο και ιστορική πρωτεύουσα του Λασιθίου, επηρέασε καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο προσλάμβανε και κατέγραφε τα βιώματα, τις εντυπώσεις, τα συναισθήματα και τις σκέψεις του κατά τη διάρκεια των δύο διαδοχικών επιστρατεύσεών του. Οι αναφορές στις αναμνήσεις του από τον τόπο του, αλλά και στην αλληλογραφία με την οικογένειά του, στις συναντήσεις με τους συντοπίτες-συστρατιώτες τους και τους συμπολεμιστές του, καθώς και στο πολύ σημαντικό και ελπιδοφόρο μήνυμα της εγγραφής του στη Φιλοσοφική Σχολή στις αρχές Δεκεμβρίου 1921, καταλαμβάνουν ένα σημαντικό μέρος των περιγραφών του, δίνοντας έναν βαθιά προσωπικό τόνο και μια έντονα ανθρώπινη διάσταση, λειτουργώντας σαν νησίδες παρηγοριάς, ίασης και λύτρωσης μέσα στη δίνη του πολέμου:

«Τ' απόγευμα πέρασε η μεραρχία και μάλιστα και το 22^ο Σύν/μα όπου ήτο ο Κωστής Λαπιδάκης εξάδελφός μου, ήθελα να πάω αλλά επειδή ήτο βράδυ δεν μου έδιδαν άδεια [...] Απόψε είναι εσπερινός του Τιμίου Σταυρού, κάμω την προσευχήν μου, ψάλλω το απολυτίκιον και το κοντάκιον του και πέφτω φουμάροντας δε ένα τσιγαράκι κάτω από την κουβέρτα θυμάμαι την εκκλησίαν μας στο χωριό πάνω στο βουνό, την ανάβασιν των προσκυνητών και αυτάς τας ώρας την πανήγυριν κλπ όπου μέσα σ' αυτά με πήρε γλυκά ο ύπνος» (σ. 192).

Μέσα από τα παραπάνω διακρίνεται η λυτρωτική και θεραπευτική διάσταση της τήρησης του ημερολογίου από τον γράφοντα: λειτουργούσε όχι μόνο ως συναισθηματική και πνευματική διέξοδος, αλλά και ως προσωπική πράξη αντίστασης απέναντι στον κίνδυνο εξαχρείωσης και απανθρωποποίησης που ελλόχευε στη βίωση των βαθιά τραυματικών καταστάσεων του πολέμου.

Είναι γνωστό πως οι στρατιωτικές ημερολογιακές μαρτυρίες, όπως το ανά χείρας ημερολόγιο, αποτελούν πρωτογενείς πηγές που προσφέρουν πρόσβαση στη βιωμένη εμπειρία των στρατιωτών ως ιστορικών αλλά και κοινωνικο-πολιτισμικών δρώντων. Τα ημερολόγια αυτά καταγράφουν την υποκειμενική εμπειρία των γεγονότων σε πραγματικό χρόνο, με αμεσότητα και ειλικρίνεια, χωρίς την επενέργεια της μνήμης ή της εκ των υστέρων γνώσης, αλλά και χωρίς τα φίλτρα που θα επέβαλε η πρόθεση δημοσίευσής τους. Μετατοπίζοντας την εστίαση στο υποκείμενο και στη βιωμένη εμπειρία, λοιπόν, συνιστούν ιστορία μικρής κλίμακας, «μικροϊστορία» ή «ιστορία από τα κάτω». Ως «ζωντανές» αφηγήσεις ενσωματώνουν στοιχεία του ευρύτερου πολιτισμικού, πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού συγκειμένου, λειτουργώντας ως φορείς συλλογικής μνήμης και πολιτισμικής ταυτότητας.

Στην προκειμένη περίπτωση, μέσα από τις σελίδες του ημερολογίου του Φαϊτάκη, η περίοδος 1919-1923 ξεδιπλώνεται όχι εστιάζοντας σε μεγάλης κλίμακας γεγονότα και γεωπολιτικές κινήσεις στη μακροϊστορική της διάσταση, αλλά ως συγκλονιστικό ανθρώπινο βίωμα μέσα από την αμεσότητα και την ευαισθησία της γραφής ενός στρατιώτη που μόλις στα δεκαεννέα του χρόνια βρέθηκε στη δίνη των πολεμικών συγκρούσεων αντανακλώντας την ιστορία μιας γενιάς που, παρά τη συντριβή και την κατάρρευση, προσπάθησε να διασώσει τη φλόγα της ανθρωπιάς.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Η **Μαρία Γ. Κοκολάκη** είναι πτυχιούχος του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στην Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο του Κεντ, όπου εκπόνησε και τη διδακτορική της διατριβή στην Ανθρωπολογία. Έχει, επίσης, παρακολουθήσει μεταπτυχιακές σπουδές στη Λαογραφία. Μετά την ολοκλήρωση του διδακτορικού της, ορίστηκε Honorary Research Associate στη Σχολή Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Κεντ (2011-2014). Έχει διδάξει ως αναπληρώτρια και μόνιμη εκπαιδευτικός σε σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Υπηρέτησε με απόσπαση στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής από το 2011 ως το 2017. Από το 2014 ήταν εξωτερική συνεργάτιδα του Κέντρου Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Υπολογιστών (CSAC) των ερευνητικών κέντρων «HRAF Advanced Research Centres (EU)». Από το 2020 υπηρετεί ως ΕΔΙΠ στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΕΚΠΑ με γνωστικό αντικείμενο «Ανθρωπολογία της Εκπαίδευσης: εκπαιδευτικές και διδακτικές προσεγγίσεις». Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Εξυφαίνοντας την Παράδοση. Η παραδοσιακή υφαντική ως ποιητική των γυναικών στο Επάνω Μεραμπέλλο*.